

บทที่ 5

บทสรุป

งานศึกษานี้มุ่งศึกษา การตื่นตัวของกลุ่มหัวก้าวหน้าในอาณานิคมแห่งนี้ จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวของขบวนการชาตินิยมในที่สุด โดยเฉพาะการศึกษานี้มุ่งไปที่การเคลื่อนไหวในเกาะชวา นั้นเป็นเพราะองค์หรือสมาคมต่าง ๆ มีศูนย์กลางการเคลื่อนไหวที่นี่ เหตุผลพื้นฐาน ก็คือ เกาะชวาเป็นศูนย์กลางการบริหารอำนาจรัฐบาลอาณานิคมของดัตช์ที่สำคัญ โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองปัตตาเวียหรือจาการ์ตาในปัจจุบัน นอกจากเมืองปัตตาเวียแล้ว ดัตช์ยังได้เข้ามาสร้างเมืองใหญ่ขึ้นอีกหลายเมือง เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ไม่เพียงแต่มีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางธุรกิจน้อยใหญ่ของดัตช์เท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งรวมความเจริญด้านต่าง ๆ อาทิ ความก้าวหน้าทางคมนาคมสื่อสาร ศูนย์วิจัยค้นคว้า ศูนย์กลางวิทยาการความรู้และการศึกษาสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้เมืองจึงเป็นศูนย์กลางเคลื่อนไหวของสมาคมต่าง ๆ อีกด้วย โดยเฉพาะในบริเวณชวาตอนกลางและชวาตะวันออก โดยมีเมืองเซมารัง เมืองสุราการ์ตา เมืองชอกยาคาร์ตา¹ และเมืองสุราบายา เป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่ขององค์กรชาตินิยมที่สำคัญ ๆ อย่างซารักัด อิสลาม และพรรคอินชูลินมีฐานการเคลื่อนไหวสำคัญอยู่ที่เมืองสุราการ์ตา กลุ่มนิคมแนวคิมาร์ก-เลนินที่ส่วนใหญ่เคลื่อนไหวอยู่ในเมืองเซมารัง แม้แต่สมาคมอนุรักษนิยมชาวอาบงบูดี อุโตโมมีจุดก่อกำเนิดที่เมืองชอกยาคาร์ตา และที่นี่ยังเป็นศูนย์กลางเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปศาสนาอิสลามของสมาคมมุฮัมมัดดิยาห์ เพราะเป็นแหล่งที่มีกลุ่มชาวอาหรับฮาดรามัตตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นจำนวนมาก ประกอบกับมีคณะมิชชันนารีตะวันตกเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในพื้นที่บริเวณนี้มาก จึงทำให้เกิดปฏิกริยาโต้ตอบจากกลุ่มมุสลิมที่ค่อนข้างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้แล้ว เกาะชวายังนับได้ว่ามีประชากรอาศัยกันอย่างหนาแน่นมากที่สุด เพราะตั้งแต่ที่มีการปฏิรูประบบเศรษฐกิจใหม่ ทำให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทในพื้นที่ต่าง ๆ เข้ามาหางานทำที่เกาะชวา ตามโรงงานอุตสาหกรรม และไร่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของนายทุนต่างชาติ

¹ เมืองชอกยาคาร์ตา และสุราการ์ตาหรือเมืองโซโล เป็นเขตปกครองพิเศษซึ่งมีผู้ปกครองเป็นผู้ปกครองในเขตนี้ ทั้งสองเมืองนี้นับได้ว่าเป็นเขตที่ยังคงกลิ่นอายและวัฒนธรรมของชาวไวยุโรปอย่างเห็นวแน่นอน อุตสาหกรรมที่มีชื่อและยังคงเป็นที่รู้จักมาจนถึงปัจจุบัน คือ อุตสาหกรรมการทำผ้าบาติก

จนทำให้รัฐบาลต้องออกมาตรการโยกย้ายประชากรบางส่วนจากชาวไปอยู่ที่เกาะสุมาตรา โดยเฉพาะที่เมืองลัมปุงตอนใต้ของสุมาตรา ในจำนวนประชากรทั้งหมดนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวตามชนบทต่าง ๆ และแรงงานตามโรงงานหรือไร่เกษตรที่ตกอยู่ภายใต้สัญญาที่เอารัดเอาเปรียบของนายทุนต่างชาติทั้งหลาย ซึ่งคนเหล่านี้กลายเป็นพลังสนับสนุนเป็นอย่างดีเมื่อกระแสลัทธิสังคมนิยมเข้ามามีอิทธิพลต่อกลุ่มผู้นำองค์กรรุ่นใหม่ในทศวรรษ 1920

นอกจากลักษณะของเกาะชาวที่มีความสำคัญต่อการผลักดันขบวนการปฏิรูปของกลุ่มหัวก้าวหน้าแล้ว ยังมีอีกหลายประเด็นที่น่าสนใจ และสามารถนำมาอธิบายถึงการเคลื่อนไหวของขบวนการดังกล่าว

ประการแรก คือ นโยบายส่งเสริมการศึกษาของคัตซ์ ซึ่งในที่นี้มุ่งศึกษาไปที่ผลกระทบจากการดำเนินนโยบายจริยธรรม (Ethical Policy) ที่คัตซ์ประกาศใช้ใน ค.ศ.1901 จุดมุ่งหมายสำคัญของนโยบายนี้ก็คือต้องการผลานสังคมพื้นเมืองให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชาวคัตซ์ครอบคลุมไปทั้งวิถีชีวิต กฎหมาย ระบบการปกครอง รวมไปถึงศาสนาด้วย ด้วยเหตุนี้สิ่งที่รัฐบาลคัตซ์ให้ความสำคัญ คือ การส่งเสริมการศึกษาตะวันตกโดยเฉพาะให้กับชนชั้นสูง ขณะเดียวกันพยายามให้การสนับสนุนการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของกลุ่มมิชชันนารีแก่ชาวพื้นเมือง ทั้งนี้เพื่อต้องการดึงให้ชนชั้นสูงเข้ามาเป็นแกนนำให้กับระบบการปกครองอาณานิคม และต้องการลดกระแสความรุนแรงของขบวนการฟื้นฟูอิทธิพลศาสนาอิสลามที่เข้ามาท้าทายรัฐบาลในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19

นอกจากนโยบายดังกล่าวแล้ว การพัฒนาโครงสร้างระบบราชการใหม่พร้อม ๆ กับการเติบโตของเศรษฐกิจภายใต้นโยบายเสรีนิยม ขณะเดียวกันระบบสังคมจารีตเดิมนั้นค่อย ๆ คลายความสำคัญลง ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มีมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งก่อให้เกิด “ชนชั้นกลาง” ใหม่ขึ้นมา ซึ่งชนชั้นกลางที่นี่ไม่ใช่กลุ่มพ่อค่านายทุนอย่างในสังคมยุโรปหรือในอินเดียและสิงคโปร์ของอังกฤษ เพราะคัตซ์ต้องการค้าขายเท่านั้น ไม่ใช่สร้างตลาดการผลิตเหมือนที่อังกฤษได้ทำในอาณานิคมของตน ชนชั้นกลางในชาวจึงหมายถึงกลุ่มที่เข้าทำงานรับเงินเดือนประจำจากรัฐบาล มีตำแหน่งหน้าที่ในหน่วยงานของรัฐบาล หรือที่จริงก็คือ รัฐบาลได้พยายามสร้าง “คนกลาง” ที่ช่วยเชื่อมอำนาจการปกครองของคัตซ์ให้สามารถครอบคลุมชนชั้นระดับล่างได้ง่ายขึ้นและอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ต่อมาเมื่อสภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมืองทั้งภายในอาณานิคมเองและจากภายนอก ได้ทำให้ “ปัญญาชนรุ่นใหม่” เหล่านี้กลายมาเป็นผู้นำความคิดเคลื่อนไหวการปฏิรูปทางวัฒนธรรมและถูกขั้วขึ้นมาท้าทายอำนาจของรัฐบาลในทศวรรษ 1920

ระบบการศึกษาของอาณานิคมมีส่วนสำคัญต่อการสร้างสำนึกการอยู่ร่วมกัน จากการที่รัฐบาลจัดให้มีศูนย์กลางจำเพาะอยู่เพียงไม่กี่แห่ง เช่น ที่เมืองปัตตาเวีย เมืองบันดุง ทำให้ผู้คนจาก

หลายแห่งมาอยู่ร่วมกัน ซึ่งคนเหล่านี้ล้วนมีภูมิหลังครอบครัวที่ต่างกัน วัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละกลุ่ม และสภาพแวดล้อมของสังคมที่แตกต่างกัน ทำให้มีการแลกเปลี่ยนทัศนะบอกเล่าถึงสภาพสังคมในที่ที่ตนจากมา และเมื่อพวกเขาเหล่านี้ได้มาพูดภาษาเดียวกัน ซึ่งภาษาเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างให้เกิดจิตสำนึกเป็นกลุ่มเดียวกัน อีกทั้งการที่พวกเขาสามารถสื่อสารกันและกันได้ย่อมทำให้มีการสืบสาวสาเหตุที่ทำให้พวกเขามาอยู่ด้วยกัน (Why are we...here...together?) นอกจากนี้การที่ได้เข้ามาเรียนวิชาภูมิศาสตร์ที่ดัตช์ได้สร้างแผนที่กำหนดเขตแดนของอาณานิคมหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกให้เห็นอย่างชัดเจนจากอาณาเขตของอาณานิคมอื่น ๆ ทั้งหมดนี้ในทัศนะของเบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) มองว่าเป็นกระบวนการสร้าง “ชุมชนในจินตนาการ” ในสำนึกของคนรุ่นใหม่เหล่านี้²

นโยบายของดัตช์ที่พยายามเข้ามาผลักดันวัฒนธรรมดัตช์ครอบงำวัฒนธรรมพื้นเมืองซึ่งหมายรวมถึง วัฒนธรรมชวา วัฒนธรรมซุนดา และวัฒนธรรมอื่น ๆ ในอีกด้านหนึ่งกลับทำให้กลุ่มปัญญาชนเหล่านี้ตื่นตัวและสร้างกระแสปฏิรูปทางวัฒนธรรมของตนขึ้นมา ประกอบกับอิทธิพลจากภายนอก โดยเฉพาะกระแสปฏิรูปวัฒนธรรมขงจื้อของคังฮู่เว่ย และขบวนการปฏิรูปศาสนาอิสลามใหม่ในโลกอิสลามที่แผ่ขยายมาจากเมืองสิงคโปร์ซึ่งเป็นศูนย์กลางเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปเหล่านี้ สิงคโปร์อยู่ใกล้กับเกาะชวาทั้งด้านภูมิศาสตร์และมีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างผู้คนทั้งสองแห่งนี้ ทั้งสองกระแสนี้มีส่วนช่วยให้กลุ่มปัญญาชนที่นิยมตะวันตกตื่นขึ้นจากความหลงใหลในวัฒนธรรมตะวันตก และหันมาตระหนักถึงพลังสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษในอดีตที่ได้ทิ้งมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบสานความดีงามมาเป็นเวลานาน พวกเขาเหล่านี้จึงปรารถนาที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมเหล่านี้กลับขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อใช้เป็นป้อมปราการด้านทานการคุกคามทางวัฒนธรรมของชาวตะวันตก ด้วยเหตุนี้สมาคมของชาวพื้นเมืองที่ขึ้นมาเคลื่อนไหวในช่วงเริ่มแรกนั้น จึงมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การปฏิรูปทางวัฒนธรรมและสังคม

ประการที่สอง สืบเนื่องจากกระแสอิทธิพลจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสการเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปที่เกิดขึ้นมาในหลาย ๆ แห่งในภูมิภาคเอเชียช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 อาทิ การปฏิรูปสมัยเมจิของญี่ปุ่น แผนการปฏิรูป 100 วันในจีน ขบวนการปฏิรูปศาสนาอิสลามที่กำลังเป็นที่ฮือฮาในตะวันออกกลาง รวมไปถึงการปฏิรูปในสยาม และที่ใกล้เข้ามาอีกหน่อยคือ การปฏิรูปในสังคมมาเลย์ ซึ่งกระแสเหล่านี้กระตุ้นให้กลุ่มปัญญาชนพื้นเมืองที่ตื่นตัวไม่น้อย และยังผลให้คนเหล่านี้ผลักดันขบวนการปฏิรูปในลักษณะดังกล่าวในสังคมของตน

² Benedict Anderson, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, pp.121-122.

ด้วยเช่นกัน ขบวนการปฏิรูปที่เข้ามามีอิทธิพลและเคลื่อนไหวในอาณานิคมแห่งนี้โดยตรงมีอยู่ 2 กระแสด้วยกัน คือ การแสขบวนการฟื้นฟูลัทธิขงจื้อของคังยูเว่ย กับกระแสขบวนการปฏิรูปศาสนาอิสลามใหม่

เริ่มแรกนั้นปัญญาชนชาวจีนที่ส่วนใหญ่จบการศึกษาจากโรงเรียนมิชชันนารี เป็นกลุ่มที่ริเริ่มนำแนวคิดฟื้นฟูลัทธิขงจื้อเข้ามาเผยแพร่ในกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลที่ชวา โดยจัดตั้งสมาคมชาวจีน (THHK) ขึ้นมา และเปิดโรงเรียนเพื่ออาศัยเป็นแหล่งเผยแพร่แนวคิดปฏิรูปดังกล่าว แต่ต่อมาโรงเรียนเหล่านี้ได้กลายเป็นแหล่งเผยแพร่ชาตินิยมจีน เพราะในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้มีการปลดปล่อยขบวนการชาวจีน (Pan-Chinese) ขึ้นมาในกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเล ทั้งนี้เพื่ออาศัยกลุ่มนี้ให้การสนับสนุนกลุ่มจีนปฏิวัติของ ดร.ซุนยัตเซนที่มีแผนการล้มราชวงศ์ชิง ซึ่งในขณะนั้นญี่ปุ่นได้เข้ามาเป็นผู้ที่ให้การสนับสนุนที่สำคัญต่อขบวนการชาตินิยมในจีน เพราะจากความสำเร็จในการปฏิรูปสังคมของสมัยเมจิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชัยชนะของญี่ปุ่นต่อรัสเซียใน ค.ศ.1905 ได้ทำให้ญี่ปุ่นเป็นเพียงประเทศเดียวในเอเชียขณะนั้นมีศักยภาพทัดเทียมกับบรรดาประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตกและกลายมาเป็นพี่ใหญ่ในสายตาของชาวเอเชีย ดังนั้นญี่ปุ่นจึงต้องการสร้างกระแสชาตินิยม (Pan-Asian) ขึ้นมาโดยเริ่มผลักดันขบวนการชาตินิยมของจีนก่อน แต่ขบวนการของชาวจีนเหล่านี้ไม่ได้ส่งอิทธิพลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนักในอาณานิคมแห่งนี้ เพราะพอหลังจากที่พรรคก๊กมินตั๋งได้รับชัยชนะโค่นล้มราชวงศ์ชิงและจัดตั้งสาธารณรัฐได้สำเร็จ การเคลื่อนไหวของชาวจีนโพ้นทะเลเริ่มค่อย ๆ ลดบทบาทลง หนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่น่าสนใจเคลื่อนไหวทางการเมืองได้กลับไปสู่มาตรฐานของพวกคนที่จีน เพื่อเป็นกำลังในการสร้างชาติจีนร่วมกับรัฐบาลก๊กมินตั๋ง ส่วนที่ยังตั้งหลักแหล่งในอาณานิคมต่อไปนั้น ต่างมุ่งสนใจไปที่การหาเลี้ยงชีพของตนมากกว่า มีเพียงส่วนน้อยที่เข้าร่วมกับขบวนการเรียกร้องเอกราชของชาวพื้นเมือง

สำหรับอิทธิพลของขบวนการปฏิรูปศาสนาอิสลามที่มาจากตะวันออกกลางนั้น มีความสำคัญอย่างต่อชุมชนมุสลิมในอาณานิคมแห่งนี้ เพราะได้เข้ามามีส่วนช่วยสร้างปัญญาชนมุสลิมหัวก้าวหน้าขึ้นมาและก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำสังคม (ไม่ใช่แค่ระดับท้องถิ่นเหมือนในอดีต) แต่ถึงกระนั้นกลุ่มก้าวหน้ากลุ่มนี้ยังไม่สามารถผลักดันการปฏิรูปให้ครอบคลุมทั้งสังคมได้ เพราะถึงแม้ว่าชาวพื้นเมืองที่ส่วนใหญ่เป็นมุสลิม แต่วิถีทางปฏิบัติแตกต่างไปจากมุสลิมในโลกตะวันออกกลาง เพราะมุสลิมส่วนใหญ่รับความเชื่อของศาสนาอิสลามเฉพาะส่วนที่สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวเท่านั้น โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องวิญญาณและอภินิหารต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า มุสลิมกลุ่มอาบังัน (abangan) ฉะนั้นการที่กลุ่มมุสลิมสายปฏิรูปพยายามจะผลักดันให้มีการปฏิรูปศาสนาและความเชื่อของศาสนาอิสลามในชวาใหม่นั้น เท่ากับเป็นการท้าทายกลุ่มผู้นำมุสลิมหัวอนุรักษ์นิยมเดิมที่ไม่ยอมรับแนวคิดใหม่นี้ ความขัดแย้งนี้นำไปสู่การแตกแยกในระดับผู้นำระหว่างกลุ่มมุสลิม

สายปฏิรูป หรือที่เรียกตนเองว่าเป็นคนรุ่นใหม่ (kaum muda) และกลุ่มมุสลิมสายอนุรักษนิยม หรือคนรุ่นเก่า (kaum tua) ประกอบกับนโยบายของกลุ่มปฏิรูปที่รวมตัวกันในนาม สมาคมมุฮัมมัดดิยาห์ มีเป้าหมายเพียงการพัฒนาการศึกษาของระบบโรงเรียนอิสลาม (pesantren) ให้ทันสมัยเท่านั้น และไม่เคยยุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมด้านการเมืองเหมือนสมาคมอื่น ๆ ที่เบนเข็มมาเคลื่อนไหวทางการเมืองในภายหลัง

แต่ก็มีมุสลิมหัวก้าวหน้าบางคนที่สนใจกิจกรรมทางการเมือง โดยส่วนใหญ่เข้าร่วมเป็นสมาชิกกับชาเรกัต อิสลาม แต่เนื่องจากประเด็นความขัดแย้งระหว่างมุสลิมทั้งสองกลุ่ม จึงทำให้กลุ่มปฏิรูปไม่สามารถสร้างฐานเสียงที่เข้มแข็งในสมาคมไว้ได้ ใน ค.ศ.1926 กลุ่มอนุรักษนิยมเดิมได้ขอแยกตัวออกจากชาเรกัต อิสลาม สาเหตุใหญ่มาจากความไม่พอใจแก่นำที่เป็นมุสลิมฝ่ายปฏิรูป พวกเขาได้ออกมาจัดตั้งพรรคหน้าห์ดาตุล อุลามา (Nahdatul Ulama) ขึ้น โดยมีเป้าหมายชัดเจนที่ต้องการรักษาศาสนาของจาริดชาวไว้³ ด้วยเหตุนี้แนวคิดของการปฏิรูปศาสนาอิสลามจึงยังไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้มากนัก

ประการสุดท้าย เป็นผลสืบเนื่องมาจากสองปัจจัยแรก นั่นคือ แหล่งเผยแพร่ความคิดชาตินิยมที่มาเกิดขึ้นราวกับดอกเห็ดในช่วงทศวรรษ 1920 และ 1930 ในที่นี้มีอยู่ 3 แหล่งที่สำคัญคือ สมาคมหรือองค์กรสมัยใหม่ วารสารและหนังสือพิมพ์ รวมถึงโรงเรียนที่เปิดขึ้น โดยกลุ่มชาวพื้นเมืองเอง

สมาคมหรือองค์กรสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ในลักษณะใหม่ที่เริ่มเกิดขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีโครงสร้างองค์กรที่มีระบบ กำหนดวางแผนงานและเป้าหมายดำเนินงานที่ชัดเจนในกลุ่มสมาชิกด้วยกัน โดยหลักเกณฑ์การรวมตัวของสมาคมนี้อยู่ที่ความสนใจที่มีร่วมกันมากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด ภูมิภาคทางสังคม สมาคมเหล่านี้นับเป็นกิจกรรมที่กลุ่มชนชั้นสูงและผู้ที่ได้รับการศึกษาให้ความสนใจอย่างมาก เหมือนกับค่านิยมที่ได้เข้าเป็นสมาชิกของคลับหรือสโมสรชื่อดัง แต่ละสมาคมต่างมีเป้าหมายที่แตกต่างกันไปขึ้นกับความต้องการหรือผลประโยชน์ของสมาชิกในกลุ่ม ต่อมาในทศวรรษ 1910 สมาคมต่าง ๆ ได้แก่นำสำคัญในการเคลื่อนไหวของขบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่ขบวนการปฏิรูปวัฒนธรรมและกลายเป็นที่มาของขบวนการชาตินิยมในภายหลัง

นอกจากนี้สมาคมยังเข้ามามีส่วนสำคัญในการสนับสนุนจัดตั้ง “กลุ่มเยาวชน” ขึ้นอย่างเช่น กลุ่มเยาวชนชวา (Jong Java) กลุ่มเยาวชนอัมบอน (Jong Ambon) กลุ่มเยาวชนสหพันธอิสลาม (Jong Islamietenband) เป็นต้น ในระหว่างทศวรรษ 1910 และ 1920 มีกลุ่มเยาวชนต่าง ๆ เหล่านี้เกิด

³ ภูวดล ทรงประเสริฐ, อินโดนีเซีย: อดีตและปัจจุบัน, น.257-258.

ขึ้นเป็นจำนวนมากและกระจายครอบคลุมทั่วทั้งหมู่เกาะ รวมไปถึง “ชมรมการศึกษา (study club)” ที่นักศึกษาที่กลับจากเนเธอร์แลนด์เข้ามาเปิด เพื่อใช้เป็นแหล่งเผยแพร่แนวคิดชาตินิยมอินโดนีเซีย ในหมู่นักศึกษาในอาณานิคม กลุ่มเยาวชนทั้งหมดนี้เป็นแหล่งเผยแพร่แนวคิดการเมืองที่ทรงอิทธิพลที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นแกนนำสำคัญของขบวนการชาตินิยม ในปี ค.ศ.1928 เยาวชนทั้งหมดทั่วหมู่เกาะอินเดีตะวันตกได้ร่วมจัดประชุมเยาวชนแห่งชาติขึ้น และได้ประกาศจัดตั้ง “อินโดนีเซีย” ขึ้นในการประชุมครั้งนั้นด้วย

วารสารและหนังสือพิมพ์ นับเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีส่วนส่งเสริมการเผยแพร่แนวคิดก้าวหน้าทั้งหลายไปสู่สังคมในวงกว้าง เนื่องจากการแพร่หลายของวิทยาการเรียงพิมพ์ ทำให้ความคิดและความรู้สมัยใหม่ เผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวางในกลุ่มผู้รู้หนังสือที่ทวีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะกลุ่มมิชชันนารีคริสเตียนได้เข้ามาช่วยถอดภาษาพื้นเมืองมาเป็นอักษรโรมันทั้งนี้เพื่อแปลพระคัมภีร์เป็นภาษาพื้นเมืองและพิมพ์ให้ชาวพื้นเมืองได้อ่าน ภาษาพื้นเมืองเหล่านี้จึงนำออกมาเรียงพิมพ์ได้ครั้งละจำนวนมากและเผยแพร่ออกไปในวงกว้าง ในแต่ละสมาคมต่างมีการจัดพิมพ์วารสารของตนเองเพื่อเผยแพร่แนวคิด เป้าหมายของสมาคมในกลุ่มสมาชิกเริ่มแรกนั้นข่าวสารจำกัดอยู่ในเฉพาะคนบางกลุ่ม เพราะยังไม่มีภาษากลางที่ใช้ติดต่อสื่อสารอย่างเป็นทางการ ภาษายังคงจำกัดอยู่ที่ภาษาเฉพาะกลุ่ม เช่น ภาษาชวา ภาษาจีน หรือภาษาดัตช์ ต่อมาเมื่อภาษามลายูถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย และมีการปรับปรุงจนกลายเป็นภาษากลางสำหรับการติดต่อสื่อสารกันได้ ข่าวสารและเหตุการณ์ต่าง ๆ จากภายนอกถูกนำมาเสนอผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ทำให้การเผยแพร่ความคิดขยายเป็นวงกว้างออกไป นอกจากนี้ยังมีบทความที่แสดงถึงความคิดเห็นต่าง ๆ ตีพิมพ์ลงวารสารและสิ่งพิมพ์ โดยเฉพาะบทความที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น บทความที่เขียนโดยชาวดัตช์หรือชาวยุโรปอื่น ๆ บทความในวารสารที่ส่งเข้ามาจากอาระเบีย บทความเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสร้างกระแสการเมืองใหม่ ๆ อย่างมาก สิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นหนังสือรายวัน รายคาบ หรือแม้แต่นวนิยาย ต่างมีส่วนช่วยให้คนที่อยู่ภายใต้อาณานิคมเดียวกันเกิดความรู้สึกร่วมกันได้ว่า พวกตนเป็นชุมชนเดียวกัน แม้จะไม่เคยพบหน้ากันมาก่อนเลยก็ตาม โดยเฉพาะภาษาที่มีการตีพิมพ์ช่วยสร้างสำนึกความเป็นชาติเดียวกันได้ไม่ยากนัก⁴

แหล่งเผยแพร่แนวคิดชาตินิยมที่มีความสำคัญไม่น้อย คือ โรงเรียน ซึ่งเปิดและดำเนินการโดยกลุ่มปัญญาชนพื้นเมือง โดยเฉพาะโรงเรียนเถื่อน หรือก็คือโรงเรียนที่ไม่มีใบอนุญาตจากรัฐบาลแต่แอบเปิดสอนกันขึ้นมา โรงเรียนเหล่านี้เป็นแหล่งที่ถ่ายทอดความรู้สึกชิงชังรัฐบาลและ

⁴ วิชา สุจริตชนารักษ์, “แนวคิดเรื่องรัฐชาติในคาบสมุทรและหมู่เกาะในเอเชียอาคเนย์,” เอเชียปริทัศน์ 13, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2535): 45-46.

ลักษณะการเมืองมากกว่าที่จะให้การศึกษาอย่างแท้จริง อย่างเช่น โรงเรียนของกลุ่มชาเรกัต อิสลามฝ่ายซ้าย ที่เปิดโรงเรียนสำหรับประชาชนขึ้น เพื่อปลูกฝังลัทธิคอมมิวนิสต์ให้แก่ชาวบ้านทั่วไป หรือ กลุ่มโรงเรียนจีนที่เปิดดำเนินการโดยสมาคมชาวจีนโพ้นทะเล (THHK) เนื่องจากรัฐบาลไม่มีโรงเรียนสำหรับชาวจีน เขาเหล่านี้จึงเปิดโรงเรียนเอง และโรงเรียนเหล่านี้ก็กลายเป็นแหล่งเผยแพร่แนวคิดปฏิรูปพื้นฟูลัทธิขงจื้อ และต่อมากลายเป็นแหล่งเผยแพร่ชาตินิยมจีน

โรงเรียนที่มีความสำคัญต่อการศึกษาของชาวชวามีอยู่ 2 กลุ่มด้วยกัน คือ โรงเรียนในกลุ่มสมาคมมุฮัมมัดคิยาห์ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาสมัยใหม่ให้แก่มุสลิมมาตั้งแต่ทศวรรษ 1910 และกลุ่มโรงเรียนตามัน ซิสวา (Taman Siswa) ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเผยแพร่แนวคิดชาตินิยมอินโดนีเซียในทศวรรษ 1920 อย่างมาก การที่บทบาทและหน้าที่ของทั้งสองโรงเรียนแตกต่างกัน เหตุผลประการหนึ่ง เป็นเพราะบริบทของการจัดตั้งโรงเรียนทั้งสองแห่งนั้นไม่เหมือนกัน มุฮัมมัดคิยาห์เกิดขึ้นมาในช่วงที่การศึกษาสมัยใหม่กำลังเป็นที่ต้องการของคนในสังคม ขณะเดียวกันมุสลิมฝ่ายปฏิรูปต้องการขจัดขวงอิทธิพลของกลุ่มมิชชันนารีตะวันตกที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์โดยเปิดโรงเรียนสอนหนังสือ เป้าหมายของมุฮัมมัดคิยาห์จึงมุ่งปฏิรูประบบการศึกษาใหม่ให้เป็นแบบตะวันตกทั้งหมด ยกเลิกระบบแบบเดิมที่ล้าหลัง ทั้งนี้เพื่อสามารถแข่งขันกับโรงเรียนของมิชชันนารีได้ ขณะที่โรงเรียนตามัน ซิสวา ซึ่งเปิดใหม่ในทศวรรษ 1920 ขณะนั้นสังคมกำลังผิดหวังกับระบบการศึกษาของอาณานิคมที่ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในสังคมได้อย่างแท้จริง ขณะเดียวกันรัฐบาลเริ่มลดความสำคัญของการศึกษาลง กล่าวคือ การพัฒนาการศึกษาเป็นไปอย่างเชื่องช้า อีกทั้งภาวะแรงงานที่มีมากเกินไปความต้องการของตลาด ส่งผลให้ประชาชนยับตรการศึกษาไม่ได้เป็นไปเบิกทางสร้างความก้าวหน้าให้เหมือนที่เคยผ่านมาแม้แต่ตำแหน่งเล็ก ๆ อย่างเสมียนก็ตาม นอกจากนี้โรงเรียนทั้งสองกลุ่มยังมีนัยการแบ่งแยกระหว่างมุสลิมศาสน์ที่นิยมแนวคิดขบวนการปฏิรูปศาสนาอิสลามกับมุสลิมชวา(อาบางัน) ส่วนใหญ่มุสลิมชวาต่อต้านการบังคับสอนศาสนาอิสลามตามแนวทางปฏิรูปใหม่ในโรงเรียนมุฮัมมัดคิยาห์ พวกเขาจึงหันมาเข้าเรียนในโรงเรียนตามัน ซิสวา ที่เน้นสอนวัฒนธรรมชวาแทน ซึ่งต่อมาวัฒนธรรมนี้ได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมอินโดนีเซีย

จากเหตุผลข้างต้นทำให้โรงเรียนตามัน ซิสวา กลายเป็นแหล่งที่สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติที่สำคัญหรือวัฒนธรรมอินโดนีเซีย โรงเรียนตามัน ซิสวามีบทบาทอย่างมากต่อการปลูกฝังให้เยาวชนรุ่นใหม่เกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมชวา ทำให้วัฒนธรรมชวาเข้าแทรกซึมอยู่ในสังคมอินโดนีเซีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลายเป็นส่วนสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการเมืองของอินโดนีเซียขึ้นมา อย่างที่กล่าวไว้แล้วว่าแม้ที่นี้จะไม่ได้ปลูกฝังความคิดทางการเมืองโดยตรง แต่กลับมีส่วนช่วยสร้างผู้นำชาตินิยมที่สำคัญขึ้นมาหลายคน

จากการศึกษาการเคลื่อนไหวของกลุ่มหัวก้าวหน้าในชวา ทำให้เห็นถึงพัฒนาการ 2 ช่วงที่สำคัญ ในช่วงแรกเป็นการเคลื่อนไหวของชนชั้นระดับบนเท่านั้น ซึ่งเป็นกลุ่มอภิสิทธิชนที่ได้รับการศึกษาตะวันตก สมาคมในระยะแรก ๆ ยังไม่สามารถครอบคลุมไปถึงชนระดับล่างได้ เพราะเป้าหมายของสมาคมเหล่านี้ไม่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชนระดับล่างอย่างสมาคมบูดี อุโตโม เน้นที่การปฏิรูปการศึกษาให้ชนชั้นปรีชาธิชวาและปฏิรูปสังคมส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นให้แก่ปรีชาธิเหล่านี้ เห็นได้ว่ากิจกรรมนั้นครอบคลุมที่กลุ่มเป้าหมายปรีชาธิเท่านั้น และไม่ได้ให้ความสนใจอย่างจริงจังกับสภาพความเป็นอยู่ของชนระดับล่าง เนื่องจากความเชื่อที่ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องเกิดมาจากระดับบนก่อน แม้แต่ซาร์กัต อิสลามที่ดูเหมือนว่าเป็นสมาคมเดียวในขณะนั้นมีสมาชิกมากที่สุด และสามารถครอบคลุมสมาชิกในกลุ่มชวาได้ แต่ถึงกระนั้นเป้าหมายของสมาคมในยุคเริ่มแรกที่เน้นส่งเสริมเศรษฐกิจของชาวพื้นเมืองนั้น กลับเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มพ่อค้ามุสลิมเสียมากกว่า ส่วนสิ่งที่ชวาได้รับเป็นเพียง “ความหวัง” ที่หล่อเลี้ยงกำลังใจของพวกเขาจากผู้นำสมาคมซึ่งพวกเขาเชื่อว่าเป็นราชาผู้มาปลดปล่อยพวกเขาตามความเชื่อในคำทำนายของชาวจาไม นอกจากนี้ยังรวมไปถึงสมาคมอื่น ๆ อีกหลายแห่ง

การเคลื่อนไหวในระยะแรกจึงยังไม่อาจก้าวไปไกลกว่าขบวนการปฏิรูปทางวัฒนธรรมและส่งเสริมสวัสดิการตามนโยบายจริยธรรมเท่านั้น มีแต่เพียงกลุ่ม “เชื้อสายเปอร์านากัน” และปัญญาชนพื้นเมืองอีก 2-3 คน ที่ต้องการเห็นสังคมเคลื่อนไหวต่อรองต่อรัฐบาลอย่างแข็งกร้าวมากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งขณะนั้นมีพรรคอินดิสรซึ่งในกลุ่มเดียวที่ก่อตั้งองค์กรในรูปของพรรค ทั้งนี้เพื่อต้องการแสดงเจตนารมณ์เคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างชัดเจน แต่คนเหล่านี้อาจจะยังขาดแนวทางปฏิบัติอย่างชัดเจนและขาดฐานสนับสนุนจากมวลชน จึงทำให้ไม่เข้มแข็งพอที่จะต่อสู้กับรัฐบาลได้ แต่เมื่อกระแสความนิยมลัทธิสังคมนิยมเคลื่อนเข้ามาสู่อาณานิคมแห่งนี้ในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 1 ส่งผลให้การเคลื่อนไหวในระดับมวลชนก่อตัวขึ้นมาและแสดงบทบาททำทนายอำนาจรัฐบาลอาณานิคมอย่างชัดเจนตลอดช่วงทศวรรษ 1920

กระแสการเคลื่อนไหวในระยะหลังนี้ สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในยุโรปและในอาณานิคมเอง อุดมการณ์การเมืองใหม่ที่เข้ามาและส่งผลอิทธิพลของผู้นำรุ่นใหม่อย่างมาก คือ ลัทธิสังคมนิยมที่ต่อต้านจักรวรรดินิยมและระบบอาณานิคม รวมไปถึงการเข้ามามีอิทธิพลใหญ่ของกระแสขบวนการอิสลาม (Pan-Islam) ผู้นำทั้งกลุ่มมุสลิมสายปฏิรูปและกลุ่มที่นิยมคอมมิวนิสต์ต่างนำเอาทฤษฎีของสังคมนิยมมาเป็นแนวทางต่อสู้กับรัฐบาล จากแนวคิดของลัทธินี้ทำให้พวกเขาต่างหาแข่งขันเรียกเสียงสนับสนุนจากมวลชนหรือกลุ่มผู้ใช้แรงงานและชวาให้เข้าร่วมอุดมการณ์กับพวกเขา นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ เพราะนับแต่นี้ไปกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ต่างมองหาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากชนระดับล่าง ทำให้ในช่วงหลังนี้เกิดการปรับนโยบายและเป้าหมาย

ของสมาคมให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของคนเหล่านี้ ขบวนการในระดับตั้งคมจึงเกิดขึ้นมา การเคลื่อนไหวของกลุ่มแรงงานและชาวนาที่ถูกข่มขู่ทั้งนายจ้างและต่อต้านรัฐบาลอาณานิคมได้ขยายตัวและถูกกลามออกไปอย่างกว้างขวางตลอดทศวรรษ 1920 สมาคมต่าง ๆ หันมาเคลื่อนไหวทางการเมืองกันอย่างเปิดเผย เห็นได้จากการเปลี่ยนรูปแบบองค์กรจากสมาคม (serakat) มาเป็น “พรรค (partai)” แต่ในที่สุดยุคของการต่อสู้ของชาวนาและกรรมกรผู้ไร้แรงงานเป็นอันต้องยุติลงไปพร้อม ๆ กับความล้มเหลวในการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียในค.ศ.1926 และ ค.ศ.1927

ภายหลังจากที่พรรคคอมมิวนิสต์ถูกกวาดล้างและผู้นำรุ่นเก่าค่อย ๆ ถูกลดบทบาททางการเมืองลง กลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ที่ได้ซึมซับประสบการณ์การเมืองของคนรุ่นเก่าและได้รับการปลูกฝังแนวคิดชาตินิยมอินโดนีเซียมาก่อนหน้านี้แล้ว ได้ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวแทนคนรุ่นเก่าที่กำลังลดน้อยถอยลงไป การเผยตัวอย่างเปิดเผยเป็นทางการครั้งแรกของขบวนการชาตินิยมมาพร้อมกับการเปิดตัว พรรคชาตินิยมอินโดนีเซีย (PNI) พร้อมกับเป้าหมายต่อสู้เรียกร้องเอกราชและจัดตั้งอินโดนีเซีย ขึ้นมาใน ค.ศ.1927 นับจากนี้ไป ขบวนการชาตินิยมอินโดนีเซีย ได้กลายเป็นแกนนำสำคัญในการต่อสู้กับอำนาจรัฐบาลอาณานิคม ชูการ์โนผู้นำชาตินิยมที่มีบทบาทโดดเด่นที่สุด ได้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานแนวทางต่อสู้ที่หลากหลายของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในขณะนั้น รวมทั้งประสานแนวคิดที่ขัดแย้งกันอยู่ที่สำคัญคือ แนวคิดมาร์กซิสต์และแนวคิดอิสลาม ให้เข้ามาเป็นแนวร่วมอุดมการณ์การต่อสู้เดียวกันกับแนวคิดชาตินิยมได้สำเร็จ

จากการศึกษาการเคลื่อนไหวของปัญญาชนพื้นเมืองตั้งแต่เริ่มแรกนั้น พบว่า เหตุที่การเคลื่อนไหวของสมาคมเหล่านี้มักถูกรัฐบาลปราบปรามได้บ่อยครั้ง เพราะความขัดแย้งของกลุ่มเคลื่อนไหวเอง ปัญหาและความขัดแย้งที่สำคัญ คือ ประการแรก ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มมุสลิมฝ่ายปฏิรูปกับกลุ่มผู้สนับสนุนลัทธิคอมมิวนิสต์ แม้ว่าทั้งสองกลุ่มได้ชูเป้าหมายต่อต้านดัตช์เหมือนกัน แต่กลับมีการชิงชังฐานเสียงของกันและกัน และต่างโจมตีฝ่ายตรงข้าม ฝ่ายมุสลิมมักโจมตีว่ากลุ่มคอมมิวนิสต์เป็นพวกที่ต้องการทำลายศาสนาอิสลาม ขณะที่ฝ่ายคอมมิวนิสต์ออกมาโต้กลับว่า กลุ่มมุสลิมก้าวหน้าหัวรุนแรงยึดติดอยู่กับความรู้สึกร่วมต่อต้านกลุ่มที่ไม่ศรัทธาในศาสนามากเกินไป โดยไม่คำนึงว่านั่นเป็นชาวอินโดนีเซียหรือไม่ ความขัดแย้งของทั้งสองกลุ่มนี้ทำให้พลังต่อสู้ไม่เข้มแข็งและเปิดโอกาสให้รัฐบาลเข้ามาทำลายขบวนการดังกล่าวได้ง่าย

ประการที่สอง คือ ปัญหาความขัดแย้งในกลุ่มมุสลิมด้วยกันระหว่างมุสลิมสายตรีและมุสลิมอาบัจัน เหตุเพราะทั้งสองกลุ่มมีวิถีคิดและแนวทางการนับถือศาสนาที่แตกต่างกัน ฉะนั้นจึงมีการแบ่งแยกระหว่างสองกลุ่มมาโดยตลอด และเมื่อทั้งสองกลุ่มนี้มาเผชิญหน้าบนเวทีการเมืองยิ่งส่งเสริมให้ความขัดแย้งนี้ทวีความรุนแรงขึ้น อย่างกรณีที่กลุ่มมุสลิมหัวเก่าส่วนใหญ่เข้าร่วมเป็น

สมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย เพราะไม่พอใจมุสลิมกลุ่มปฏิรูป นอกจากนี้การที่มีกลุ่มปฏิรูปหัวรุนแรงแสดงความต้องการผลักดันให้อินโดนีเซียเป็นรัฐอิสลาม ได้ทำให้มุสลิมส่วนใหญ่ออกมาต่อต้านแนวคิดนี้

ประการสุดท้าย คือ ลักษณะของการรวมกลุ่มที่ยังยึดอยู่กับชาติพันธุ์และกลุ่มศาสนา สมาคมต่าง ๆ ในยุคแรกยังคงให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่นของตน ก่อนหน้าที่จะเกิดแนวคิด “อินโดนีเซีย” ขึ้นมานั้น ดินแดนแห่งนี้ประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์และภาษาถิ่นที่มีอยู่มากมาย ฉะนั้นสมาคมในช่วงแรก ๆ จึงค่อนข้างมีความหลากหลายอยู่มาก และขาดเอกภาพ โดยเฉพาะเมื่อแนวคิดอินโดนีเซียเริ่มแพร่ขยายเข้ามาในช่วงต้นทศวรรษ 1920 ท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขและความหลากหลายที่ยังมีให้เห็นอยู่ ทำให้องค์กรต่าง ๆ ไม่สามารถสร้างแนวร่วมของชาวอินโดนีเซียขึ้นมาได้สำเร็จ จนกระทั่งซูการ์โนได้ก้าวเข้ามาเป็นผู้นำขบวนการชาตินิยมในปลายทศวรรษ 1920

สำหรับกลุ่มชาตินิยมโดยเฉพาะตัวของซูการ์โนเองนั้น ได้อิทธิพลทางความคิดมาจากสายวัฒนธรรมชาวอย่างเห็นได้ชัด เริ่มจากการที่เขาได้เข้าร่วมกับกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนชาว (Jong Jawa) ที่ได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากสมาคมบูตี อูโตโม กลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ภาษาชวา จากนั้นเขาและเพื่อน ๆ ได้ร่วมกันเปิดชมรมการศึกษาขึ้นที่เมืองบันดุง (The General Study Club) ใน ค.ศ.1926 ซึ่งได้รับเอาแนวคิดมาจากชมรมการศึกษาของอาร์ ซูโตโมที่เมืองสุราบายา ชมรมที่เปิดขึ้นมานี้เป็นกลุ่มที่ต้องการเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชของอินโดนีเซีย และจากที่นี้ซูการ์โนได้ก้าวขึ้นมาเป็นที่รู้จักในเวทีการเมืองอย่างเต็มตัว

ความคิดของซูการ์โนได้สะท้อนความเป็นชาวออกมาได้ชัดอีกเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลความคิดที่มาจากโรงเรียนดามัน ชิสวา ที่ได้มีบทบาทสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติอินโดนีเซียขึ้นโดยมีวัฒนธรรมชวาเป็นพื้นฐานสำคัญ ซึ่งเขาถึงเห็นว่าชัยชนะต่ออดีตไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากในสังคมยังคงมีความขัดแย้ง ต่อสู้กันเอง และขาดการประสานงานจากกลุ่มใหญ่น้อยที่เคลื่อนไหวกันอย่างอิสระในขณะนั้น เพราะแนวคิดของอินโดนีเซียไม่ได้หมายถึงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่รวมไปถึงทุกกลุ่มที่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมแห่งนี้ ตรงนี้เป็นส่วนหนึ่งจากความคิดของกลุ่มแกนนำพรรคอินดีสซัดิม ที่ได้กลับมารณรงค์แนวคิดชาตินิยมให้เน้นให้ ชาวอาณานิคมทุกคนทุกชาติพันธุ์ร่วมกันต่อสู้เพื่ออิสรภาพของตนเองและที่สำคัญเพื่อเอกราชของประเทศอินโดนีเซีย⁵ ซูการ์โนจึงเห็นว่า สิ่งสำคัญอันดับแรกและเร่งด่วนที่สุดนั้นคือ การสร้าง “เอกภาพ” ขึ้นในสังคม โดยผสานความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและยอมรับในความหลากหลาย

⁵ J.D. Legge, *Sukarno: A Political Biography*, p.70.

ต่าง ๆ ที่มีอยู่ อาทิ ความแตกต่างทางอุดมการณ์ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหลักการเดียวกันกับที่ระบบโรงเรียนตามัน ชีตวา พยายามปลูกฝังนักเรียนมาโดยตลอด

หากได้วิเคราะห์การเคลื่อนไหวของกลุ่มก้าวหน้ามาตั้งแต่ที่ริเริ่มเป็นขบวนการปฏิรูปทางวัฒนธรรม จนกระทั่งมาถึงการก่อตัวขึ้นมาของ “ชาตินิยมอินโดนีเซีย” พบว่า แท้ที่จริงชาตินิยมอินโดนีเซียเป็นสิ่งที่แยกออกจากวัฒนธรรมชาวไต้ยัก มีงานศึกษาของตะวันตกบางส่วนที่มักให้ความสนใจกับกิจกรรมทางการเมืองของสมาคมกลุ่มก้าวหน้าต่าง ๆ โดยที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนักกับกิจกรรมที่เน้นด้านการปฏิรูปทางวัฒนธรรมของสมาคมเหล่านี้ และมองว่าขบวนการปฏิรูปวัฒนธรรมพื้นเมืองของกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมชาว ไมได้มีความเกี่ยวข้องกับชาตินิยมอินโดนีเซีย ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้ว รากฐานของชาตินิยมอินโดนีเซียนั้นก็มาจากวัฒนธรรมชาวเป็นส่วนใหญ่ และตรงนี้อาจอธิบายได้ว่า เหตุใดนักชาตินิยมอินโดนีเซียจึงยกย่องให้สมาคมบูดี อูโตโมเป็นองค์กรชาตินิยมแห่งแรก นั่นได้แสดงนัยให้เห็นแล้วว่า ชาตินิยมอินโดนีเซียมีจุดเริ่มมาจากวัฒนธรรมชาวนั่นเอง